

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Наталія Костусяк
(Луцьк)

УДК 811.161.2'367.627

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ СИНТАКСИЧНО ВЕРБАЛІЗОВАНИХ ВІДЧИСЛІВНИКОВИХ ДЕРИВАТИВ

Запропоновано класифікаційну схему дослідження похідної формально-синтаксичної валентності вербалізованих числівників, яка, відбиваючи особливості сучасної української мови, стосується її поверхневої структури. До низки найважливіших ознак, що віддзеркалюють специфіку розгляданої категорії, зараховано формально-синтаксичні зв'язки (двобічний предикативний та односпрямований підрядний). З огляду на зазначені принципи аналізу ранжовано дві грами формально-синтаксичної валентності відчислівникових транспозитів – одновалентність і двовалентність. Моделювання першої пов'язане з числівниковим різновидом іменного складеного присудка, валентну перспективу якого реалізує лише один облігаторний член речення – підмет чи сильнокерований компонент. Граму двовалентності маркують синтаксично вербалізовані елементи проміжного різновиду – ступеньовані прислівниково-числівникові одиниці, що відповідно до своєї присудкової інтенції потребують лівобічного члена речення – підмета та правобічного облігаторного чи факультативного керованого компонента. Редуція факультативної одиниці в поверхневій структурі речень свідчить про невідповідність конструкцій глибинного і поверхневого рівнів.

Ключові слова: формально-синтаксична валентність, числівник, присудок, підмет, керований член речення, відмінок.

Постановка наукової проблеми. Упродовж останнього часу новітню функційно зорієнтовану лінгвістичну науку поповнила низка студій, у яких відбито концепції, побудовані на дослідженні й розв'язанні проблем транспозиційної дієслівної граматики. У них зазвичай сфокусовано увагу на питаннях семантико-синтаксичного валентного потенціалу вторинних маркерів дієслівної предикативної сфери, окресленні меж актантної деривації, значеннєвих характеристиках та засобах експлікації опорних і залежних компонентів, що моделюють елементарні реченнєві побудови. Поглиблене вивчення семантичної специфіки та сполучувальних можливостей синтаксично вербалізованих мовних одиниць, значеннєва зона яких перебуває поза власне-динамічними параметрами, ініціювало появу певних змін в українському граматичному термінуванні. Зокрема дослідження міжрівневої категорії валентності в аспекті похідності, а також із проекцією на семантичну природу й функційну перспективу засобів її експлікації уможливило введення до наукового обігу понять *непохідна* і *похідна валентність*, що найбільш повно, на нашу думку, відбивають сутність аналізованої категорійної величини й слугують підґрунтям для ранжування валентності дієслова (непохідної валентності) як генетично первинного її носія і валентності, маркованої транспонованими прикметниками, прислівниками, числівниками та вторинними морфологічно оформленими віддієслівними й відприкметниковими іменниками (похідної валентності) [7, с. 186–290].

Водночас опис розгляданої міжрівневої категорії в такому аспекті не вичерпує порушеної проблеми, а тому потребує певних уточнень і доповнень. Зосередивши увагу на формально-синтаксичних зв'язках, а саме двобічному предикативному зв'язку з його формою координації та односпрямованому підрядному зв'язку з формою керування, зазначимо, що цілісність концепції міжрівневої категорії валентності забезпечує її дослідження не тільки на семантико-синтаксичному, а й на формально-синтаксичному підрівні. З огляду на це вважаємо за доцільне, крім семантико-синтаксичної, виділити формально-синтаксичну валентність. Серед низки ознак, які визначають граматичну спеціалізацію вказаного різновиду розгляданої категорійної одиниці, варто зацентувати на морфологічних параметрах опорного (головного) та залежних (другорядних) членів речення. Подібно до семантико-синтаксичного різновиду, формально-синтаксичну валентність також доцільно ранжувати відповідно до частини мовної належності присудкового компонента, тобто потрібно розмежовувати непохідну дієслівну формально-

синтаксичну валентність та похідну формально-синтаксичну валентність, марковану синтаксично вербалізованими транспозитами. З-поміж вторинних репрезентантів своєрідну валентну зону структурують числівники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві висловлено чимало аргументованих думок про валентність числівникових форм. В україністиці концептуальні ідеї валентного потенціалу числівників, їхніх семантичних параметрів та засобів експлікації залежних субстанційних синтаксем відбиті в студіях І. Р. Вихованця [1, с. 109–111], К. Г. Городенської [3], М. В. Мірченка [9, с. 127–128], Н. В. Кавери [5, с. 16–19], О. Г. Межова [8, с. 100–105], Н. М. Попович [11] та ін. Проте в зазначених напрацюваннях лінгвісти зазвичай акцентують увагу на семантико-синтаксичному валентному потенціалі транспонованих числівників, часто аналізують числівникову валентність, не розмежовуючи її глибинної та поверхневої своєрідності. Потреба ґрунтовного переосмислення сутності похідної валентності транспонованих числівників, зокрема диференціація її семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного різновидів, визначення та аналіз низки їхніх диференційних ознак, а також дослідження особливостей граемного членування та засобів маркування формально-синтаксичної числівникової валентності зумовлюють **актуальність** обраної теми й спонукають до подальших пошуків у цьому напрямі.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні формально-синтаксичної валентності вербалізованих числівників, визначенні її граемного складу та засобів вираження. Реалізація поставленої мети зумовлює розв'язання низки **завдань**: 1) з'ясувати принципи кваліфікації формально-синтаксичної валентності транспонованих числівників та порівняти її із семантико-синтаксичною; 2) схарактеризувати граемний склад категорії формально-синтаксичної валентності числівників; 3) диференціювати первинні та вторинні засоби експлікації членів речення, поєднаних формально-синтаксичним зв'язком із присудком-числівником.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До важливих аспектів розмежування семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної валентності транспонованих числівників належить визначення чіткого переліку їхніх диференційних ознак. Класифікаційна схема дослідження першої має ґрунтуватися на таких кваліфікаційних параметрах: семантико-синтаксичних відношеннях і виділюваних на їхньому ґрунті синтаксемах, зокрема предикатній та регламентованих її семантикою субстанційних компонентах, маркування яких пов'язане із семантичними відмінками. Відбиваючи поверхневу структуру мови, формально-синтаксична валентність, хоч і зумовлена семантико-синтаксичною, проте має свій спектр диференційних ознак, що віддзеркалюють її специфіку. Зокрема, в основі зазначеного різновиду валентності перебувають формально-синтаксичні зв'язки (двобічний предикативний (форма координації) та односпрямований підрядний (керування)), які слугують для вирізнення лівобічного компонента – підмета й правобічного керованого другорядного члена речення, експлікованих відповідно безприйменниковими і прийменниковими морфологічними відмінками іменника. З огляду на зазначені класифікаційні принципи аналізу можемо констатувати, що семантико-синтаксична валентність вербалізованих числівників стосується глибинної структури мови, тобто зумовлені нею компоненти варто сприймати як певні універсалії, натомість формально-синтаксична валентність, ґрунтуючись переважно на формальних показниках, більшою мірою відбиває особливості сучасної української літературної мови, а отже, виявляє стосунок до її поверхневої структури. Наголошуючи на тому, що формальна валентність не завжди збігається зі змістовою (за нашою термінологією, із семантико-синтаксичною), С. Д. Каценельсон слушно постулює: «Формальна валентність дуже важлива для опису характерологічних особливостей конкретної мови» [6, с. 22].

Попри наявність різних класифікаційних характеристик варто зацентувати на певних точках перетину обох різновидів валентності. Спільність формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної валентностей транспонованих числівників полягає в їхній однотипній внутрішній ієрархічній структурі. Зокрема вияв міжрівневої категорії валентності відчислівникових синтаксичних дериватів пов'язаний із двома граматичними значеннями – граемою одновалентності та граемою двовалентності. На семантико-синтаксичному підрівні граему одновалентності репрезентують предикати кількісної та кількісно-вікової ознаки, які

для реалізації свого валентного потенціалу потребують лише лівобічної суб'єктної синтаксеми, маркованої семантичним відмінком *суб'єкт кількості*. Пор.: ...*їх* (жінок. – Н. К.) *було восьмеро* (М. Вінграновський); ...*сіл* (у цих степах) *небагато* (М. Вінграновський) і *Дідові було п'ятдесят* (М. Вінграновський).

Із формально-синтаксичного боку граему одновалентності моделює складений іменний присудок із числівниковою основною частиною. В українській мові його експлікують різноманітні семантичні групи числівникових форм, функціонування яких зумовлює семантичний різновид предикатної синтаксеми. Зокрема, іменні присудки, що на семантико-синтаксичному підрівні корелюють із предикатами кількісної ознаки, репрезентують власне-кількісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні (у деяких випадках, переважно в усному мовленні чи художньому стилі, з додатковою супровідною семантикою недостатнього вияву квантитативної ознаки, репрезентованої суфіксом *-уват-*) числівники, а функціонування присудкових компонентів, співвідносних із предикатами кількісно-вікової ознаки, пов'язане переважно з власне-кількісними числівниковими формами, рідше – дробовими, пор.: ...*їх* (наметів. – Н. К.) *було три* (М. Вінграновський); *Чи турків, чи козаків було четверо* (М. Вінграновський); *Їх було двоє – прибиральниця і двірник* (В. Стус); *Їх* (гусарів. – Н. К.) *було небагато...* (М. Вінграновський); *Моїх колгоспників – козаків – на обороні було малувато...* (М. Вінграновський); *Правда, линків малувато* (Й. Струцюк) і *Марії ж у цей час було тільки десять років* (М. Слабошпицький); *...бабуні було шістнадцять літ* (М. Вінграновський); *Луцькому заводу «Мотор» виповнилося сімдесят п'ять років* («Віче-інформ», 2013); *Орлику півтора місяця...* (М. Вінграновський).

У сучасній українській літературній мові складені іменні присудки числівникового різновиду можуть мати безприменниковий і применниковий (структуровані аналітичними словами-морфемами *з, зі, зо, більше, близько, за, понад* та зорієнтованими на розмовно-побутовий стиль, а також закріпленими в стилі художньої літератури й у фольклорі применниками *до, під*) вияви. У першому випадку зазвичай йдеться про точно окреслену кількість предметів (крім тих випадків, коли присудкову сферу структурує числівник та препозитивний іменник на зразок *гектарів, голів, душ, осіб, кілограмів, років, тонн, штук*), а в другому – про їхній приблизний кількісний вияв, пор.: *Їх* (чоловіків. – Н. К.) *було двоє* (Й. Струцюк); *...батькові було шістдесят сім...* (М. Вінграновський) і *Стадо – голів п'ятдесят*; ...*їх* (шабель. – Н. К.) *було штук сто...* (М. Вінграновський); *Дітей було з двадцять*; *Народу, без ярмаркових, тисяч зо дві, зо три* (М. Вінграновський); *Чоловікові було за п'ятдесят*; *У Ковелі завершують капітальний ремонт мосту, якому понад 60 років* («Волинські новини», 2013. Режим доступу: <http://www.volynnews.com>); *...сінокосу – до трьох гектарів* (Й. Струцюк); *Кошовий мав літ під шістдесят...* (Ю. Мушкетик). Семантику приблизності можуть репрезентувати відчислівникові синтаксичні транспозити, поєднані сполучниками *чи, або* тощо: *А Яринці Колядюк вісім чи дев'ять* (Й. Струцюк).

Особливістю зазначеного різновиду складених іменних присудків є наявність зв'язкових елементів *бути, ставати/стати*, які виконують домінуючу роль у структуруванні розглянутих мовних одиниць, а також *виповнитися, мати, минути* тощо, засвідчених у межах головних членів речення на позначення вікової ознаки когось чи чогось. До сфери менш поширених дієслівних невластивих зв'язок слід зарахувати також компоненти на зразок *становити, дорівнювати, досягати/досягнути, налічувати, нараховувати, сягати/сягнути* та ін. Наприклад: *Їх* (корів – Н. К.) *було небагато* (М. Вінграновський); *Нововолинському обласному ліцею-інтернату виповнилося двадцять років* («Віче-інформ», 2012); *Буяну, так звати жеребця, «стукнуло» шістнадцять* («Віче-інформ», 2012); *...кошторис фестивалю становить майже 200 тисяч гривень...* («Волинські новини», 2013. Режим доступу: <http://www.volynnews.com>); *Талар на той час дорівнював приблизно трьом золотим* (Р. Іванчук); *Кошторис волинського фестивалю сягнув 200 тисяч гривень* («Волинські новини», 2013. Режим доступу: <http://www.volynnews.com>).

Зважаючи на формально-синтаксичну валентну перспективу розглянутих числівникових різновидів іменного складеного присудка реалізувати свою потенційну спроможність за допомогою лише одного члена речення, вирізняємо два типи реченневих побудов – двоскладні

й односкладні. Дослідження фактичного матеріалу дає змогу встановити основні закономірності сполучуваності іменникових компонентів із названими типами опорних вторинних транспозитивів. Характерно, що у двоскладних конструкціях лівобічна формально-синтаксична валентність відкриває одну облігаторну позицію – підмета, засобами мовного втілення якого можуть бути два морфологічних відмінки – називний і родовий, пор.: *Відстань між ними* (поштовими станціями. – Н. К.) *становила в середньому 20–30 км...* («День», 2013); *Обсяг «проблемних кредитів» українських банків сягнув 76 мільярдів* («Українська правда», 2013. Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua>); *...рівень води в Амурі сягнув 6,5 метра* («Gazeta.ua», 2013. Режим доступу: <http://gazeta.ua>); *Корпорація стамбульських жебраків <...> налічувала понад сім тисяч чоловік* (П. Загребельний) і *Цих сімей у Мариновому було понад двадцять* («День», 2013); *...слов'ян серед них налічувалось вісім тисяч* (Д. Міщенко). Потракткування грамеми родового як підмета з нетиповою формою вираження [10, с. 118; 1, с. 111; 11, с. 7] відбиває еволюцію поглядів на морфологічне маркування зазначеної формально-синтаксичної позиції через відкинення поширених у традиційній лінгвістиці стереотипів про називний відмінок, що тривалий час вважали єдиним репрезентантом цього головного члена речення. Наголошуючи на широкому спектрі морфологічних засобів вираження підметової сфери в російській мові, слушні міркування висловлює М. Гіро-Вебер: «Ототожнення підмета з називним відмінком зумовлює не тільки штучне зменшення кількості моделей речення в російській мові (це спотворює реальну мовну дійсність), а насамперед передбачає поверхове й неправильне розуміння синтаксичного зв'язку всередині речення» [2, с. 63]. Цікаві аргументи на користь зарахування непрямих відмінків до сфери формальних маркерів підмета наводить Г. О. Золотова. Порівнюючи керовані і некеровані члени речення, дослідниця наголошує на їхньому закріпленні за певною позицією в реченні з нейтральним порядком слів: «Некерована форма стоїть зазвичай перед присудком на відміну від постпозиції керованого компонента» [4, с. 60–61]. Підтримуючи таку новітню ідею, вважаємо, що є достатньо підстав надати грамеми родового статусу підмета в двоскладних реченнях зі складеними іменними присудками числівникового різновиду. За відправний момент розглядаємо концепції править передовсім відсутність підрядного зв'язку, притаманного керованим членам речення, і наявність предикативного зв'язку, зокрема його форми координації, а також лівобічна позиція як первинна для підметового компонента.

Моделювання грамеми одновалентності транспонованих числівників, крім двоскладних, пов'язане з односкладними реченнями двокомпонентного різновиду. Їх структурує аналітичний присудок, що становить сполуку «зв'язка *бути* (напівзв'язки *виповнитися, мати, минути*) + числівник + іменник *рік* у потрібній відмінковій формі» та правобічний сильнокерований член речення в давальному відмінку. За певних контекстуальних умов, зокрема за функціонування інверсійних сполук (препозитивного вживання іменника *рік* чи його синонімічного відповідника щодо числівника), присудковий компонент набуває відтінку приблизності, пор.: *А коли мені виповнилося два роки, всіх нас виселили з села й вивезли майже за тисячу кілометрів* («День», 2013) і *Мені тоді було літ тринадцять...* (М. Мартинюк).

У сучасній українській літературній мові вербалізовані числівники, що маркують грамеми одновалентності, структурують реченнєві побудови, у яких кількість залежних семантико-синтаксичних субстанційних синтаксем відповідає кількості формально-синтаксичних членів речення. У таких випадках можемо говорити про кореляцію між семантико-синтаксичним та формально-синтаксичним типами валентності.

Дослідження формально-синтаксичної валентності синтаксично вербалізованих відчислівникових дериватів було б дещо неповним і категоричним без визнання так званих перехідних зон. Уходить до них невелика за обсягом група ступеньованих прислівниково-числівникових компонентів *більше, менше, найбільше, найменше*, які за значеннєвими параметрами наближуються до транспонованих у дієслово власне-числівників, а з огляду на словотвірні особливості виявляють стосунок до прислівників міри і ступеня. Мовні одиниці *більше, менше* дериваційно співвідносні відповідно з прислівниками *багато, мало*, а компоненти *найбільше, найменше* мотивовані лексемами *більше, менше*. За семантичної класифікації прислівниково-числівникових присудків *більше, менше, найбільше, найменше*, які на семантико-синтаксичному підрівні корелюють із предикатами кількості-відношення, звертає на себе увагу

ознака модифікаційності, актуальна для аналізованого різновиду центральних компонентів реченневих структур, прислівникових компаративів і суперлативів та ступеньованих прикметників, співвідносних із предикатами якості-відношення. Для прислівниково-числівникових присудків із модифікаціями характерно повідомляти про те, що змінна квантитативна ознака здатна виявлятися неоднаковою мірою в різних предметах, тобто «констатувати кількісну перевагу одних із них над іншими або меншу кількість одних порівняно з іншими» [3, с. 25]. Отже, вихідна й похідна форми виступають лексично не тотожними. Водночас формальне маркування значеннєвого плану вказаних транспозиційно-модифікаційних утворень в українській мові дещо відмінне від інших мовних одиниць, які мають здатність до ступеньовання, оскільки першим притаманні лише синтетичні форми, а для других характерні синтетичні й аналітичні засоби вираження, пор: *більше, менше, найбільше, найменше і досвідчений – досвідченіший, найдосвідченіший, більш/найбільш досвідчений, менш/найменш досвідчений; досконало – досконаліше, найдосконаліше, більш/найбільш досконало, менш/найменш досконало*.

В українській мові функціонування прислівниково-числівникових мовних одиниць пов'язане з формальною імплікацією грамеми двовалентності. Відповідно до своєї присудкової інтенції модифіковані похідні елементи вищого і найвищого ступенів порівняння, визначаючи основу трикомпонентних реченневих побудов, набувають подібних ознак, що є свідченням витворення низки спільних для них синтаксичних і морфологічних особливостей. Вони потребують лівобічного члена речення – підмета в родовому відмінку та правобічного керованого компонента, який має ширший порівняно з підметовою позицією спектр морфологічних засобів вираження.

Окрім ознаки лівобічності/правобічності, варто взяти до уваги облігаторність та факультативність залежних субстантивів. З огляду на зазначений кваліфікаційний принцип доцільно вирізнити такі типи мінімальних реченневих структур, функціонування яких пов'язане з експлікацією грамеми двовалентності: а) реченнєві побудови з облігаторно двовалентними ступеньованими прислівниково-числівниковими присудками (їх репрезентують лексеми *більше, менше*); б) конструкції з двовалентними ступеньованими прислівниково-числівниковими присудками, що вирізняються наявністю облігаторної і факультативної валентностей (їх позначають компоненти *найбільше, найменше*). Грамема двовалентності, моделювання якої пов'язане зі структурами першого різновиду, реалізує потенційну спроможність транспозитивів *більше, менше* задавати одну лівобічну позицію підмета та одну правобічну позицію сильнокерованого члена речення, репрезентовану родовим відмінком із прийменником *від*, знахідним разом із прийменником *за* й за деяких контекстуальних умов морфологічною грамемою орудного та прийменником *порівняно з*. Зрідка роль керованого компонента, передбаченого формально-синтаксичною валентністю розглянутих присудків, виконують їхні реченнєві еквіваленти – підрядні частини порівняльно-об'єктних складнопідрядних конструкцій, приєднані до опорного компаратива за допомогою сполучника *ніж (аніж)*, рідше – сполучника *як*. Наприклад: *Яблунь менше від груш; Нас <...> більше за добру європейську державу* (О. Довженко); *Сосон було менше порівняно з ялинами; І так чигає смерть вже звідусіль, і так погрівів більше, ніж весіль* (Л. Костенко); *Виділені хат у селі Мариновому, як і в інших населених пунктах, куди переселяли людей, виявилось менше, ніж родин* («День», 2013).

Вихідні принципи механізму транспозиції мають стосунок і до суперлативних прислівниково-числівникових присудків. Констатуючи найбільшу міру вияву кількісної ознаки в одного її носія порівняно з іншими, мовні одиниці *найбільше, найменше* відповідно до свого валентного потенціалу також потребують двох членів речення – правобічного підмета й лівобічного слабкочерованого члена компонента. На вираженні облігаторної підметової позиції спеціалізований морфологічний родовий відмінок. Своєрідною за способом мовного втілення є позиція другорядного члена речення. Керовані компоненти найчастіше репрезентує грамема родового з прийменниками *з (із), серед* чи грамема місцевого з прийменниками *у (в), на*, проте частіше простежуємо імплікацію цього члена речення, що дає змогу вважати його факультативним. Наприклад: *Яблунь було найбільше з усіх дерев; Студентів було найбільше*

серед присутніх; Відмінників найменше в класі; ...яких слів в українській мові найбільше? (І. Вихованець); *...осокорів найбільше* (Ю. Мушкетик).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, теоретичне дослідження формально-синтаксичної валентності вербалізованих числівників з огляду на весь спектр диференційних ознак уможливило вирішення її двограмемного складу – одновалентності та двовалентності. Грамему одновалентності маркують власне-відчислівникові транспозити, які для реалізації своєї семантики потребують лише лівобічного облігаторного члена речення – підмета, що перебуває з присудком у взаємозалежному зв'язку координації (у двоскладних реченнях), або сильнокерованого члена речення (в односкладних структурах). Грамему двовалентності моделюють два різновиди реченневих побудов із прислівниково-числівниковими присудками. Конструкції першого різновиду, подібно до речень, які репрезентують грамему одновалентності, засвідчують співвідносність семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної валентностей. На відміну від них у поверхневій структурі речень другого різновиду правобічна позиція керованого компонента переважно зредукована, хоч, безперечно, на глибинному рівні йдеться про її наявність. Тобто на формально-синтаксичному підрівні простежуємо зменшення компонентного складу, передбаченого семантико-синтаксичною валентністю вербалізованих прислівниково-числівникових предикатів. Таке порушення граматичної регулярності засвідчує невідповідність конструкцій глибинного і поверхневого рівнів, структурованих аналізованими синтаксичними транспозитами.

Окреслені в статті питання, відбиваючи специфіку формально-синтаксичної валентності вербалізованих числівників та одиниць проміжного різновиду – прислівниково-числівникових компонентів, здатні стати основою для подальших досліджень формально-синтаксичного валентного потенціалу інших частиномовних класів слів, а також сприятимуть створенню викінченої теорії формально-синтаксичних зв'язків і розширенню відомостей про специфіку функціонування іменних частин мови та прислівників у дієслівній площині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке / М. Гиро-Вебер // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 63–75.
3. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості [Текст] / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – № 5. – С. 23–26.
4. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
5. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кавера. – К., 2008. – 24 с.
6. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
7. Костусяк Н. М. Структура міжривневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
8. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
10. Мразек Р., Количественный предикат и его связь с двухбазисными структурами / Р. Мразек // Československa rusistika. – Praha, 1973. – № 3. – С. 117–123.
11. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – К., 2002. – 19 с.

Костусяк Н. Формально-синтаксическая валентность синтаксически вербализованных отчислительных дериватов.

В статье предлагается классификационная схема исследования производной формально-синтаксической валентности вербализованных числительных, которая, отображая особенности современного украинского языка, касается ее поверхностной структуры. К ряду важнейших признаков, отражающих специфику данной категории, отнесены формально-синтаксические связи

(двустороння предикативная и однонаправленная подчинительная). Учитывая указанные принципы анализа, ранжированы две грамемы формально-синтаксической валентности отчислительных транспозитов – одновалентность и двувалентность. Моделирование первой связано с составным именным сказуемым, валентную перспективу которого реализует только один обязательный член предложения – подлежащее или сильноуправляемый компонент. Грамему двувалентности маркируют синтаксически вербализированные элементы промежуточной разновидности – компаративные и суперлативные наречно-числительные единицы, которые в соответствии со своей интенцией предусматривают наличие левостороннего члена предложения – подлежащего и правостороннего обязательного или факультативного управляемого компонента. Редукция факультативной единицы в поверхностной структуре предложений свидетельствует о несоответствии конструкций глубинного и поверхностного уровней.

Ключевые слова: формально-синтаксическая валентность, имя числительное, сказуемое, подлежащее, управляемый член предложения, падеж.

Kostusyak N. Formal and Syntactical Valency of Syntactically Verbal Numeral Derivatives.

There has been suggested a classification scheme of the research of the derivative formal and syntactical valency of verbal numerals which depicts the peculiarities of the modern Ukrainian language and refers to its superficial structure. The range of the most important features which reveal the peculiarities of the studied category include formal and syntactical links (duplex, predicative and subordinate). Taking into account the above mentioned principles of analysis there have been defined two gramemes of formal and syntactical valency of pronomeral transposits – monovalency and double valency. The modeling of the first is connected with numeral kind of a predicative, valency perspective being carried by one obligatory part of a sentence – a subject or a strongly governed component. Grameme of double valency is marked by syntactically verbal elements of an intermediate kind – adverbial and numeral units in degrees of comparison which due to their predicative intention need left side member of a sentence – a subject and a right side obligatory or optional controlled component. The reduction of an optional unit in the superficial structure of a sentence states about the irrelevance between the constructions of deep and superficial levels structured by analyzed syntactical transposits.

Key words: formal and syntactical valency, numeral, predicate, subject, controlled member of a sentence, case.

Олександр Межов
(Луцьк)

УДК 811.161.2'367.332

**ОБМЕЖУВАЛЬНО-ВИДІЛЬНІ ЗВОРОТИ У СТРУКТУРІ
ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ**

Досліджено структурно-семантичні особливості, функціональне навантаження, морфологічні варіанти та формально-синтаксичні вияви обмежувально-видільних зворотів із семантикою включення, виключення, протиставлення і заміщення у структурі простих ускладнених речень на матеріалі різностильових текстів сучасної української літературної мови. Виявлено їхні кореляції із семантичними типами предикатів, лексичне наповнення, встановлено співвідношення з частинами складносурядних речень. Теоретичну проблематику розглянуто на тлі морфологічної і синтаксичної структури сучасної української літературної мови. Визначено синтаксичний потенціал прийменниково-відмінкових форм, його поповнення за рахунок іменників і їхніх функціональних еквівалентів. Синтаксична природа обмежувально-видільних зворотів і семантико-синтаксична структура семантично неелементарних речень з цими компонентами тлумачиться з урахуванням найновіших досягнень українського і зарубіжного мовознавства. На основі ґрунтовного аналізу фактичного матеріалу зроблено лінгвістичні спостереження над функціонуванням речень з обмежувально-видільними зворотами; узагальнено формальні засоби їх вираження в присуб'єктній та приоб'єктній позиції; досліджено природу синтаксичних зв'язків з іншими членами речення.

Ключові слова: обмежувально-видільний зворот, включення, виключення, протиставлення, заміщення, складносурядне речення, ускладнене просте речення, предикат, відмінок, прийменник.